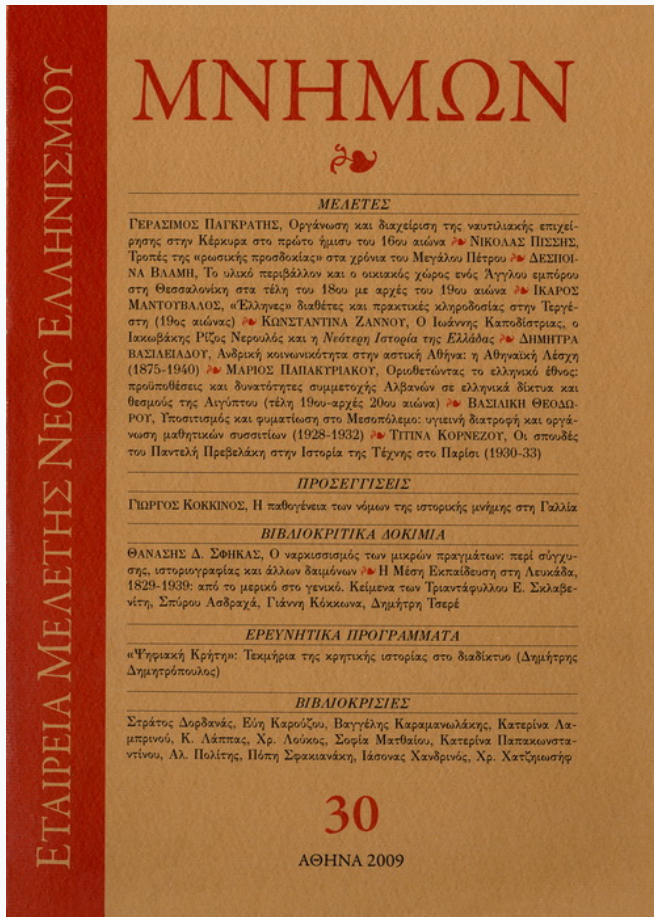

Μνήμων

Τόμ. 30 (2009)

Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων

ΘΑΝΑΣΗΣ Δ. ΣΦΗΚΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.51](https://doi.org/10.12681/mnimon.51)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΦΗΚΑΣ Θ. Δ. (2011). Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων. *Μνήμων*, 30, 315–336. <https://doi.org/10.12681/mnimon.51>

Βιβλιοκριτικά δοκίμια

ΘΑΝΑΣΗΣ Δ. ΣΦΗΚΑΣ

Ο ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙ ΣΥΓΧΥΣΗΣ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΔΑΙΜΟΝΩΝ¹

Το εγχείρημα

Το εγχείρημα είναι γνωστό και έχει ήδη κλείσει μια δεκαετία ζωής, αν και η τελευταία πενταετία είναι εκείνη κατά την οποία έχει τύχει δυσανάλογα μεγάλης δημοσιότητας και επιστημονικής προσοχής. Σε μια διανοητική και επιστημολογική συγκυρία όπου υποστηρίζεται αφελώς ότι το μόνο καθήκον της κάθε εποχής έναντι της ιστορίας είναι να την ξαναγράψει, στην ιστοριογραφία για τη νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα το καθήκον επιτελείται κυρίως διά της αναπαλαιώσης και παλινόρθωσης παλαιότερων σχημάτων και ερμηνειών για την ιστορία της δεκαετίας 1940-1950. Φορείς του εγχειρήματος είναι το αυτοπροσδιορισμένο ως «νέο κύμα» στην ιστοριογραφία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, με επικεφαλής τους πολιτικούς επιστήμονες Στάθη Καλύβα (Πανεπιστήμιο Yale) και Νίκο Μαραντζίδη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας). Η προσπάθεια άρχισε με ανακοίνωση του Καλύβα σε συνέδριο για τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο στο Λονδίνο το 1999,² συνεχίστηκε με τη δημοσίευση μελέτης του με τίτλο «Κόκκινη τρομοκρατία: η βία της Αριστεράς στην Κατοχή», η οποία εμφανίστηκε αρχικά στην αγγλική γλώσσα το 2000,³ και έλαβε τη μορφή διαγγέλματος με τη δημοσίευση του προγραμματικού δεκαλόγου του «νέου κύματος» στην εφημερίδα

1. Παραφράσεις των τίτλων μυθιστορημάτων της Arundhati Roy (*Ο θεός των μικρών πραγμάτων*) και του Gabriel Garcia Marquez (*Περί έρωτος και άλλων δαιμονίων*).

2. Βλ. την ανέκδοτη ανακοίνωση του Στάθη Καλύβα, «Aspects of the Civil War during the Occupation: The Argolid, 1943-44», στο συνέδριο με θέμα «Domestic and International Aspects of the Greek Civil War», Centre for Hellenic Studies, King's College, Λονδίνο, 18-20 Απριλίου 1999.

3. Stathis Kalyvas, «Red Terror: Leftist Violence during the Occupation», Mark Mazower (επιμ.), *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943-1960*, Πρίνστον, 2000, σ. 142-183· ελληνική έκδοση: Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, 2^η έκδ., Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 161-204.

Τα Νέα τον Μάρτιο του 2004.⁴ Ακολούθησαν τρία εκτενή δείγματα γραφής με τη μορφή τριών βιβλίων, τα οποία, κατά τον Ηλία Νικολακόπουλο, συγκροτούν «την τριλογία της σύγχυσης»:⁵ το πρώτο αφορά τους «άλλους καπετάνιους»,⁶ κυρίως ένοπλους συνεργάτες των κατακτητών στην περίοδο της Κατοχής· το δεύτερο είναι η ετεροχρονισμένη εκδοχή του ημερολογίου του Δημήτρη Βλαντά για τα χρόνια 1947-1949,⁷ το τρίτο, στο οποίο εστιάζει το άρθρο αυτό, αφορά την ιστοριογραφία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου και φέρει τον αμφίσημο, και εκ πρώτης όψεως αδικαιολόγητο, τίτλο «η εποχή της σύγχυσης».⁸

Η αντιπαράθεση με αυτό το «νέο» ή «μετα-αναθεωρητικό» –όπως επίσης αυτοαποκαλείται στο εν λόγω βιβλίο– ρεύμα (σ. 40, 42-3, 45 και *passim*) με λίγες εξαιρέσεις επικεντρώθηκε στις άλλοτε ρητές και άλλοτε υπόρητες πολιτικο-ιδεολογικές συντεταγμένες του εγχειρήματος. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι, με αξιοπρόσεκτη συχνότητα, οι θέσεις του «νέου κύματος» υποστηρίζονται από δημοσιεύματα του Στάθη Καλύβα και του Νίκου Μαραντζίδη στον κυριακάτικο τύπο, όπου οι δυνατότητες επηρεασμού των ανυποψίαστων ή αυτών που είναι ήδη έτοιμοι να δεχθούν τη νέα αλήθεια που κηρύσσει το «νέο κύμα» είναι πολύ μεγαλύτερες. Ένα τέτοιο δημοσίευμα που συμπυκνώνει το Παράδειγμα και τη φιλοσοφία του «νέου κύματος» είναι άρθρο του Στάθη Καλύβα στην *Καθημερινή* τον Μάρτιο του 2009, στο οποίο ο αυτοαναφορικός ναρκισσισμός οδηγεί στη διατύπωση της θέσης ότι στον ιστοριογραφικό στίβο της δεκαετίας του 1940 είναι μόλις τρία τα άλματα προς την επιστημονική

4. Στάθης Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, «Νέες τάσεις στη μελέτη του εμφυλίου πολέμου», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο*, 20-21.3.2004. Βλ. επίσης, Μαρκ Μαζάουερ, «Κανέναν από τους μύθους δεν αντέχει πλέον ...», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο*, 20-21.3.2004.

5. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Το 'νέο κύμα' και η τριλογία της σύγχυσης», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο*, 7-8.2.2009.

6. Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι: αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα, Εστία, 2006.

7. Δημήτρης Βλαντάς, *Ημερολόγιο 1947-1949*, επιμέλεια Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης, Αθήνα, Εστία, 2006. Για τις αντιδράσεις και τη συζήτηση που προκάλεσε αυτή η δημοσίευση, βλ. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Χρήσεις και καταχρήσεις των πηγών ή η ιστορία ως εντύπωση», *Τα Ιστορικά* 25/47 (2007) 457-473· Ν. Μαραντζίδης και Γ. Αντωνίου, «Για τη (χαμένη;) τιμή της ιστοριογραφίας: το 'χαμένο' ημερολόγιο του Δημήτρη Βλαντά», *Νέα Εστία* 163/1811 (2008) 965-983· Ι. Παπαθανασίου, «Χρήσεις και καταχρήσεις των πηγών ή η ιστορία ως εντύπωση II: λίγα ακόμη λόγια για τη σκόνη των παραποιήσεων», *Τα Ιστορικά* 25/49 (2008) 472-480· Ν. Μαραντζίδης και Γ. Αντωνίου, «Ο δεύτερος θάνατος του Δημήτρη Βλαντά: η κομμουνιστική ηγεσία και οι μνήμες του Εμφυλίου σήμερα», *Τα Ιστορικά* 26/50 (2009) 226-230· Ι. Παπαθανασίου, «Χρήσεις και καταχρήσεις των πηγών ή η ιστορία ως εντύπωση III: δέκα σημεία που δεν περιμένουν απάντηση», *Τα Ιστορικά* 26/50 (2009) 230-232.

8. Γιώργος Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης: η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα, Εστία, 2008.

αλήθεια: το πρώτο ήταν ο συλλογικός τόμος υπό την επιμέλεια του Γιάννη Ο. Ιατρίδη που δημοσιεύτηκε στα αγγλικά το 1981 και στα ελληνικά το 1984.⁹ Το δεύτερο, μια δεκαετία αργότερα, ήταν το βιβλίο του Mark Mazower για την Ελλάδα της Κατοχής,¹⁰ το οποίο κυκλοφόρησε, όπως επισημαίνει ο Καλύβας, την ίδια χρονιά με την *Ορθοκωστά* του Θανάση Βαλτινού, ενός μυθιστορήματος «για τον κατοχικό εμφύλιο στην Πελοπόννησο, που έθεσε με λογοτεχνικό τρόπο αντίστοιχα θέματα και του οποίου η επιρροή αποδείχθηκε εκ των υστέρων σημαντικότερη»· η εμφάνιση του (νέου κύματος) είναι «το τρίτο άλμα», το οποίο άρχισε στη διετία 1999-2000 και διαρκεί ως σήμερα – την *Εποχή της σύγχυσης*. Οι υπόλοιποι ερευνητές αναλώθηκαν, και εξακολουθούν να αναλώνονται, σε «στείρα ερωτήματα που είχαν πιο πολύ σχέση με τις μεταφυσικές ανησυχίες της Αριστεράς απ' ό,τι με τις επιταγές της έρευνας» (τις οποίες καθορίζει πλέον το «νέο κύμα»), με αποτέλεσμα να «αναπαράγονται συστηματικά μύθοι και κλισέ που έχουν τελείως απαξιωθεί επιστημονικά»:¹¹ το τότε, από ποιους και με ποιον τρόπο απαξιώθηκαν δεν είναι σαφές, εκτός εάν και εδώ ο αυτοαναφορικός ναρκισσισμός του (νέου κύματος) αποτελεί την αυτονόητη απάντηση· και μάλλον την αποτελεί, εφόσον, κατά τον Καλύβα, έχει πλέον αναδειχθεί ο «κυρίαρχο[ς] ρόλο[ς] του Δικτύου και των συνεδρίων του στη διαμόρφωση της ερευνητικής ατζέντας».¹² Ωστόσο, η εμμονή σε μια αντιπαράθεση πολιτικού και ιδεολογικού περιεχομένου ή μια συζήτηση που επικεντρώνεται στα υφολογικά στοιχεία του («μετα-αναθεωρητικού») λόγου επισιχιάζει τη βασική αδυναμία του εγχειρήματος, που είναι οι επισφαλείς θεωρητικές, μεθοδολογικές και δεοντολογικές του πρακτικές, οι οποίες υπονομεύουν σημαντικά την επιστημονική αξιοπιστία του.

*Από τον «αναθεωρητισμό» στον «μετα-αναθεωρητισμό»
και τις «νέες ιστορίες»*

Οι πρακτικές αυτές αναδεικνύονται και στην *Εποχή της σύγχυσης*, που αποτελεί την πιο φιλόδοξη μέχρι στιγμής απόπειρα του (νέου), «μετα-αναθεωρητικού» ρεύματος. Κατά πρώτο λόγο, πρέπει να επισημανθεί η μηχανιστική και εν τέλει παραπλανητική χρήση του όρου «μετα-αναθεωρητισμός/μετα-αναθεωρη-

9. John O. Iatrides (επιμ.), *Greece in the 1940s: A Nation in Crisis*, Hanover, University Press of New England, 1981· ελληνική μετάφραση, [Γ.Ο. Ιατρίδης, (επιμ.)], *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

10. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation 1941-44*, New Haven, Yale University Press, 1993· ελληνική μετάφραση, Μαρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα τον Χίτλερ: η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995.

11. Στάθης Καλύβας, «Συστηματική αναπαραγωγή μύθων που έχουν απαξιωθεί επιστημονικά», *Καθημερινή*, 8.3.2009.

12. Στάθης Καλύβας, «Μια δεκαετία ερευνητικής ανανέωσης. Η έρευνα και οι αντιδράσεις», *Το Βήμα*, 18.10.2009.

τές), τόσο από αυτούς που τον ενστερνίζονται όσο και από κάποιους επικριτές τους. Ως προς τους δεύτερους, ο Νίκος Μαραντζίδης ορθά επισημαίνει (σ. 192-193) ότι οι επικριτές του εγχειρήματος συχνά ταυτίζουν τις μελέτες τοπικής ιστορίας με τον «ἀναθεωρητισμό» (που προφανώς παραπέμπει σε αυτούς που αμφισβητούν τα εγκλήματα των ναζί) και με τον «μεταμοντερνισμό», για να συμπληρώσει, εξίσου ορθά, ότι «εάν δεν πρόκειται για ακραία κακοπιστία, πρόκειται για βαθιά άγνοια και αδυναμία κατανόησης της συζήτησης». Είναι κυρίως το δεύτερο, και δεν θα ήταν δυνατό να ισχυρισθεί κάποιος εγγράμματος ότι το έργο που έχει παράξει μέχρι στιγμής το «νέο κύμα» εμφορείται από μεταμοντέρνες απόψεις. Ανάλογο όμως είναι το πρόβλημα που δημιουργείται με τη χρήση του όρου «μετα-αναθεωρητισμός/μετα-αναθεωρητές» από τους συντελεστές του εγχειρήματος, καθώς στην προσπάθειά τους να αποποιηθούν τον υπόρρητο συνειρμό με τους «άλλους αναθεωρητές» (κατά το «οι άλλοι καπετάνιοι»), εισάγουν τον όρο «μετα-αναθεωρητισμός/μετα-αναθεωρητές». Αυτός απαντά στην αμερικανική—ούτε καν στην αγγλική—ιστοριογραφία και δηλώνει κάτι πάρα πολύ συγκεκριμένο: τα ερμηνευτικά Παραδείγματα της αμερικανικής ιστοριογραφίας για τον λεγόμενο «Ψυχρό Πόλεμο», τα οποία ξεκινούν με τους «ορθόδοξους/παραδοσιακούς» (orthodox/traditionalists, οι οποίοι αποδίδουν τις μεταπολεμικές εξελίξεις στον σοβιετικό ιδεολογικό και γεωστρατηγικό επεκτατισμό), περνούν στους «αναθεωρητές» (revisionists, οι οποίοι αποδίδουν τα όμοια στον αμερικανικό οικονομικό επεκτατισμό), και καταλήγουν στους «μετα-αναθεωρητές» (post-revisionists), οι οποίοι περιλαμβάνουν όλη τη γκάμα από κρυπτο-ορθόδοξους έως κρυπτο-αναθεωρητές και όλες τις ενδιάμεσες αποχρώσεις. Αυτό σημαίνει ότι ο αυθεντικός, και δύσκολα αναπαράξιμος στην ελληνική ιστοριογραφία, «μετα-αναθεωρητισμός» περιλαμβάνει ένα μεγάλο εύρος προσεγγίσεων, Παραδειγμάτων και ερμηνειών, από τον κορπορατισμό του Michael Hogan και το μοντέλο εθνικής ασφάλειας του Melvyn Leffler ως την ιδεολογία του Michael Hunt, την πολιτισμική μεταφορά της Jessica Gienow-Hecht και το έμφυλο της Kristin Hoganson.¹³ Ο ελληνικός «μετα-αναθεωρητισμός» μάλλον υπολείπεται ακόμη, αφού προς το παρόν διαπιστώνει τρία μόνο κοινά στοιχεία των προσεγγίσεων που τον συναποτελούν: τη «στροφή στο μαζικό επίπεδο» και την «από τα κάτω οπτική»¹⁴ τη διεπιστημονικότητα, με την άντληση υποθέσεων εργασίας και εργαλείων ελέγχου τους από την ιστορία,

13. Αναγκαστικά, οι παραπομπές στην εξαιρετικά ογκώδη σχετική βιβλιογραφία θα είναι ελάχιστες. Για τη σύντομη οδό, βλ. ενδεικτικά, Michael Hogan (επιμ.), *America in the World: The Historiography of American Foreign Relations since 1941*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995· Michael Hogan and Thomas Paterson (επιμ.), *Explaining the History of American Foreign Relations*, 2η έκδ., Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.

14. Έμφαση στο πρωτότυπο.

την πολιτική επιστήμη, την κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία· και την απουσία σύνδεσης των προσεγγίσεων αυτών «με συγκεκριμένη ιδεολογία, παράταξη ή κόμμα» (σ. 40-43).

Ως προς την οπτική, η αντιμετώπιση μιας υποτιθέμενης «μονομέρειας» από μια άλλη απλώς διαιωνίζει την κατάτμηση της έρευνας και της ερμηνείας. Επιπλέον, στον ίδιο τόμο ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, αναφερόμενος παραδειγματικά στην «προκλητικά ανερέυνητη» περίπτωση του Άγγελου Έβερτ (σ. 271), και ο David Close, αναφερόμενος σε στρατιωτικούς (σ. 536), ζητούν τη μελέτη προσωπικοτήτων – και καλώς πράττουν· το αίτημά τους όμως βρίσκεται εκτός των προταγμάτων που θέτει το «νέο κύμα» (και όχι μόνον αυτό) στην *Εποχή της σύγχυσης* και αλλού, συνιστώντας ιστορία «από τα πάνω», με αντικείμενο όχι τις μάξες αλλά τις αρχηγείες.¹⁵ Αυτό είναι δείγμα της «μετα-αναθεωρητικής» πολυφωνίας ή, όπως συμβαίνει με κάποια εξαιρετικά κείμενα στον ίδιο τόμο –του Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη και του Κωνσταντίνου Κατσάνου για τη γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία, του Τάσου Χατζηναστασίου για τη βουλγαρική, της Οντέτ Βαρών-Βασάρ για τη γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων, της Τασούλας Βερβενιώτη για τη γυναικεία γραφή περί Εμφυλίου, της Μαρίας Νικολοπούλου για τη λογοτεχνική αφήγηση του Εμφυλίου, και του Ευάνθη Χατζηβασιλείου για τις μη εαμικές αθηναϊκές αντιστασιακές οργανώσεις– μέσον άμβλυνσης του σκληρού πυρήνα των απόψεων του «νέου κύματος»;

Ως προς τη διεπιστημονικότητα, οπωσδήποτε «η αυτονομία δεν είναι το ίδιο πράγμα με την αποκλειστικότητα ή την αυτάρκεια»,¹⁶ αυτό όμως δεν αναιρεί την επιβεβλημένη προσέγγιση της ιστορίας ως αυτόνομης επιστήμης. Η άκριτη εμμονή στη διεπιστημονικότητα υποβιβάζει την ιστορία στο καθεστώς μιας χρήσιμης πηγής δεδομένων για την επιδίωξη των θεωρητικών αναζητήσεων των κοινωνικών επιστημών, παρεξηγώντας θεμελιωδώς «την ακεραιότητα και τη σημασία της ιστορίας ως μελέτης του ανθρώπου εν κοινωνία στο παρελθόν».¹⁷ Τέλος, το επιχείρημα περί της απουσίας σύνδεσης του «νέου κύματος» με «συγκεκριμένη ιδεολογία, παράταξη ή κόμμα» ανακαλεί την αποστροφή του

15. Για τη διαρκή σημασία της πολιτικής ιστορίας και της «ιστορία[ς] των πρωταγωνιστών», ιδίως όταν ανανεώνονται με νέα ερωτήματα και τεκμηριωτικό υλικό, αν και στην ελληνική ιστοριογραφική κοινότητα εξακολουθούν να θεωρούνται «μομφή» ή «μόδα μιας εποχής που έφυγε ανεπιστρεπτι», βλ. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Στρατευμένες ιστορίες και ιστοριογραφία: προϋποθέσεις στη συζήτηση για τη δεκαετία του 1940», *Η Κυριακάτικη Αυγή/Ενθέματα*, 9.5.2004· Margaret Macmillan, *The Use and Abuse of History*, Λονδίνο, Profile Books, 2009, σ. 37-39· Susan Pedersen, «What is Political History Now?», στο David Cannadine (επιμ.), *What is History Now?*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2002, σ. 36-56.

16. Geoffrey R. Elton, *The Practice of History*, Λονδίνο, Flamingo, [1967] 1984, σ. 36.

17. Lawrence Stone, *The Past and the Present Revisited*, Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul, 1987, σ. 31.

Terry Eagleton ότι «η ιδεολογία, όπως και η κακοσμία του στόματος, είναι [...] αυτό που έχει ο άλλος»:¹⁸ οι επικριτές του εγχειρήματος είναι «στρατευμέν[οι] ιδεολογικά ερευνητές, εθισμέν[οι] σε απλουστευτικούς αφορισμούς (βλ. ενδεικτικά, σ. 50, 44, 199-254 *passim*, 390).

Στην εισαγωγή τους («Το επίμονο παρελθόν»), ο Νίκος Μαραντζίδης και ο Γιώργος Αντωνίου κατηγοριοποιούν τις αντιδράσεις στο εγχείρημα ως εκείνες που αφορούν την επιστημονική μέθοδο· τις «συντεχνιακές», οι οποίες αφορούν το ποιος/ποια είναι ιστορικός και ποιος/ποια κάτι άλλο· και εκείνες που απορρέουν από «ιδεολογικά και πολιτικά κίνητρα» (σ. 43-44). Οι πρώτες έχουν συζητηθεί εκτενώς αλλού,¹⁹ εν πολλοίς ευσταθούν και δεν υπάρχει λόγος αναπαράγωγής τους εδώ. Οι δεύτερες στερούνται σοβαρότητας, καθώς αυτό που έχει σημασία δεν είναι αν είναι κανείς ιστορικός αλλά εάν αυτό που κάνει είναι ιστορία – πράγμα που σημαίνει συγκεκριμένη αντίληψη και μέθοδο. Η τρίτη δέσμη αντιδράσεων συνιστά ένα περισσότερο σύνθετο ζήτημα: κάποιες αντιδράσεις διατυπώθηκαν με ύφος (και αντίστοιχη ένδεια επιχειρημάτων) εισαγγελέα στη Μόσχα το 1937-38, όμως οι ελλείψεις, οι αδυναμίες και οι αστοχίες υλικού ως προς την πρώτη αιτίαση θα μπορούσαν, ενδεχομένως και μερικώς, να ερμηνεύσουν την τρίτη.

Αναφερόμενοι στις «βίαιες, άδικες και γεμάτες προκατάληψη» επιθέσεις που δέχθηκε το «νέο κύμα», οι επιμελητές του τόμου θεωρούν ότι η βιαιότητα των αντιδράσεων υπονομεύει την έρευνα, ενώ ταυτόχρονα αυτοπαρουσιάζονται ως θύματα και διωκόμενοι κάποιας πανεπιστημιακής ΟΠΛΑ, η οποία, σε αντίθεση με τη νέα γενιά ερευνητών, έχει μόνιμες θέσεις εργασίας και αναγκάζει τους νέους ερευνητές να πάρουν θέση σε «ανύπαρκτα στρατόπεδα» (σ. 44-45). Ενώ μια εμπειρική έρευνα επ' αυτού παραμένει σε εκκρεμότητα, το γεγονός ότι κάποιος

18. Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction*, New Edition, Λονδίνο, Verso, 2007, σ. 2. Βλ. επίσης Bruce Cumings, «Revising Postrevisionism», Or, The Poverty of Theory in Diplomatic History», Michael Hogan (επιμ.), *America in the World: The Historiography of American Foreign Relations since 1941*, ό.π., σ. 46-47.

19. Βλ. ενδεικτικά: Χάγκεν Φλάισερ, βιβλιοκρισία του Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., *Επιστήμη και Κοινωνία* 11 (2003) 270-281· του ίδιου, *Οι πόλεμοι της μνήμης: Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, 3η έκδ., Αθήνα, Νεφέλη, 2008, σ. 218-220· Ι. Παπαθανασίου, «Στρατευμένες ιστορίες και ιστοριογραφία: προϋποθέσεις στη συζήτηση για τη δεκαετία του 1940», ό.π.: Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η κόκκινη βία» και ο εξαγνισμός των δωσιλόγων: μια δήθεν ανθρωπολογική προσέγγιση», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμο*, 22-23.5.2004· Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Δεκέμβρης 1944: τέλος και αρχή», Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, 1940-1945, Κατοχή-Αντίσταση*, Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 371-372, 387-390· Θανάσης Δ. Σφήκας, *Πόλεμος και ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ, 1945-1949*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2001, σ. 74-75· του ίδιου, *Το «χωλό άλογο»: οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης, 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 67-107.

από τους επικριτές του («νέου κύματος») λειτουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο οφείλεται στην ανάγκη για εκκαθάριση του εντός των τειχών ιδεολογικού εχθρού.

Όσον αφορά την καταγγελλόμενη ύπαρξη στρατοπέδων, είναι απαραίτητη η επισήμανση ότι στο κείμενό του ο Στάθης Καλύβας κατατάσσει τους ασχολούμενους με τη δεκαετία του 1940 σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη, ανομολόγητη εδώ αλλά εκκωφαντικά παρούσα στις προηγούμενες σελίδες του κειμένου του, εκκινεί ασφαλώς από τον Γιώργο Μαργαρίτη, συνιστώντας μια δυσάρεστη αλλά χρήσιμη υπενθύμιση των κινδύνων εγκλωβισμού που διατρέχει ο αμύητος, αλλά τώρα πλέον περιλαμβάνει και την Ιωάννα Παπαθανασίου και τον Χρήστο Χατζηιωσήφ. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει ονομαστικά αυτούς που δεν έχουν πρωτοτυπία αλλά είναι σοβαροί επαγγελματίες, και η τρίτη, επίσης ονομαστικά, περιλαμβάνει τους νέους και αποστασιοποιημένους (σ. 249-254). Θα είχε ενδιαφέρον μια ανάλογη κατηγοριοποίηση των συγγραφέων αυτού του τόμου από τον ίδιο τον Καλύβα.

Οι στόχοι του εγχειρήματος και η υλοποίησή τους

Ο Νίκος Μαραντζίδης και ο Γιώργος Αντωνίου οριοθετούν τους στόχους του εγχειρήματος, αφού προηγουμένως προβούν σε μια αποτίμηση της έως τώρα πορείας και προσφοράς του. Το έργο των εν Ελλάδι «μετα-αναθεωρητών» αποτιμάται θετικά από τον εαυτό του, αφού η συμβολή του εντοπίζεται ακόμη και στο ότι «η δεκαετία του '40 μπήκε ως μάθημα στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα» (σ. 45), ενώ παντού κυριαρχεί ο ναρκισσισμός του «νέου» (Παραδείγματα, προσέγγισης, εργαλείου, ερμηνείας, μεθόδου κλπ., σ. 39-40) και η αυτο-εξύμνηση του «Δικτύου για τη Μελέτη των Εμφυλίων Πολέμων», της «άτυπης επιστημονικής ομάδας» που συγκροτήθηκε περί τους πρωτεργάτες του εγχειρήματος το 2000 (σ. 43, 395-400). Αφού ούτως έχουν εκτεθεί τα διαπιστευτήρια, ως ένας στόχος ορίζεται η επαναφορά του διαλόγου από τον δημόσιο χώρο στον επιστημονικό (σ. 46-47), και τούτο παρά το γεγονός ότι η αρχική εμφάνιση του «νέου κύματος» και η συνεχής προβολή των θέσεών του από συγκεκριμένες εφημερίδες έδειξε ότι τον δημόσιο χώρο και τη δημόσια προβολή την επεδίωξαν οι ίδιοι. Ο άλλος στόχος, περισσότερο επιστημονικοφανής, είναι η «για πρώτη φορά [...] συνθετική κριτική παρουσίαση της σχετικής βιβλιογραφίας» για τη δεκαετία 1940-1950 (σ. 46). Θεματολογικές ελλείψεις του τόμου ομολογούνται και δικαιολογούνται με μια αναφορά στην έλλειψη ειδικών μελετητών για κάποιες θεματολογίες, αλλά και με μια ενδιαφέρουσα μνεία σε «αναπάντεχα προβλήματα κάθε είδους» (σ. 46), τα οποία πιθανόν ανέκυψαν κατά την προετοιμασία του τόμου. Έτσι, στο πρώτο μέρος υπάρχουν η βρετανική, η αμερικανική, η γερμανική, η γιουγκοσλαβική και η βουλγαρική πλευρά, όχι όμως η σοβιετική· στο δεύτερο μέρος, η ελληνική οπτική δεν εξαντλείται στην τοπική

ιστορία, τις μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις της Αθήνας, ούτε βεβαίως στις «τρεις εγκυκλοπαίδειες»: στο τρίτο μέρος, οι Εβραίοι, οι γυναίκες και οι πολιτικοί πρόσφυγες όντως ανήκουν στην κατηγορία των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων· το τέταρτο μέρος περιλαμβάνει σημαντικές θεματικές, όμως υπάρχουν περισσότερα «ειδικά θέματα» από αυτά τα δύο, ενώ το μόνο πράγμα που συνδέει τη λογοτεχνική αποτύπωση του Εμφυλίου με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις είναι το ότι συγκατοικούν σε αυτό το μέρος του τόμου.

Μολονότι κάποιες θεματικές ελλείψεις και κενά είναι εγγενή στα συλλογικά έργα, αυτό που δεν δικαιολογείται είναι οι βιβλιογραφικές ελλείψεις και απουσίες από τον συγκεκριμένο τόμο. Η επιστημονική μελέτη της περιόδου 1944-1944, και κατά συνέπεια οι βασικές πραγματολογικές, μεθοδολογικές και αναλυτικές προϋποθέσεις για τη μελέτη και της περιόδου 1945-1949, θεμελιώθηκαν με τις εργασίες του Χάγκεν Φλάισερ, του οποίου το *Στέμμα και Σβάστικα* παραμένει το κλασικό έργο αναφοράς, εντελώς ανέγγιχτο από το «νέο κύμα».²⁰ Ωστόσο στην *Εποχή της σύγχυσης* ο Φλάισερ εμφανίζεται κυρίως ως επιμελητής ή συνεπιμελητής συλλογικών έργων, με αποτέλεσμα ο ανυποψίαστος να κινδυνεύει να θεωρήσει ότι η μελέτη της Κατοχής και της Αντίστασης ξεκίνησε με τον Mark Mazower το 1993. Ακολούθως, με εξαίρεση μια σύντομη, ελλιπή και αυστηρά περιγραφική αναφορά (σ. 504), από το κείμενο του David Close απουσιάζει η συμβολή του Φίλιππου Ηλιού, τόσο στη μορφή που είχε στην *Αυγή* το 1979-1980 όσο και στη μορφή που έλαβε με τη δημοσίευση του βιβλίου του το 2004.²¹ Έντονη είναι η αναντιστοιχία μεταξύ της βιβλιογραφίας που βρίσκεται στο τέλος του τόμου και των μελετών που εξετάζονται στα επιμέρους κεφάλαια: απουσιάζει παντελώς από το ευρετήριο και τη βιβλιογραφία ο Άγγελος Ελεφάντης, ενώ η πρόσφατη μελέτη της Ιωάννας Παπαθανασίου για το ΚΚΕ στην Αντίσταση απουσιάζει από τη βιβλιογραφία· ωστόσο, ο Ελεφάντης και ιδίως η Παπαθανασίου απασχολούν εκτενώς τον Στάθη Καλύβα στο κείμενο του.²² Ο Ole Smith υπάρχει μόνο για λίγες γραμμές (συνολικά επτά: τρεις στη σ. 513 και τέσσερις στη σ. 523), χωρίς καμμία ανάλυση του έργου του και με αναφορά σε ένα μόνον άρθρο του, και μάλιστα επαναληπτικά και ταυτολογικά.²³

20. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, Α'-Β', Αθήνα, Παπαζήσης, 1988, 1995.

21. Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

22. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας, 1940-1945», Χ. Χατζηιωσήφ και Π. Παπαστράτης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 79-151.

23. Στη σ. 513: «Μια διανυγής επισκόπηση της σταδιακής πορείας του ΚΚΕ προς τον πόλεμο την περίοδο 1945-1947 αποτελεί το έργο του Σμι[τ], [...]» και στη σ. 523: «Μια διανυγής εξέταση της πολιτικής του ΚΚΕ καθ' όλη την περίοδο 1945-1949 περιέχεται στο έργο του Σμι[τ]». Στην πρώτη περίπτωση δεν υπάρχει αναφορά σε συγκεκριμένο έργο, ενώ

Η ένσταση ότι ο Smith δεν αναφέρεται σε στρατιωτικά ζητήματα γνωσιολογικά και αναλυτικά είναι προβληματική, ενώ στο ίδιο κείμενο του Close, το βιβλίο του Peter J. Stavrakis, που ούτε και αυτός έχει γράψει για τον «στρατιωτικό αγώνα», σχολιάζεται εκτενώς (σ. 514-517), έναντι των επτά γραμμών για το έργο του Smith. Τέλος, η αναφορά στα όντως σημαντικά και ενδιαφέροντα ημερολόγια του Sir John Colville, ιδιαίτερου γραμματέα του Τσώρτσιλ για ένα μεγάλο μέρος της περιόδου 1940-1955, θα έπρεπε οπωσδήποτε να συνοδεύεται από ακόμη εκτενέστερη αναφορά στα πολεμικά ημερολόγια του στρατάρχη Alanbrooke, Αρχηγού του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου των Βρετανικών Ενόπλων Δυνάμεων από το 1941 έως το 1945· ενδεικτικό της πολύ ευρύτερης σημασίας τους είναι το γεγονός ότι τα ημερολόγια αυτά εκδόθηκαν στο σύνολό τους και χωρίς περικοπές μόλις με την πέμπτη απόπειρα, το 2001-2002.²⁴

Αντιθέτως, οι συντελεστές της *Εποχής της σύγχυσης* αναφέρονται σε μεταπτυχιακές εργασίες και εν εξελίξει διδακτορικές διατριβές σε γερμανικά πανεπιστήμια (σ. 132-133)· από τη συζήτηση της αμερικανικής αναθεωρητικής ιστοριογραφίας λείπουν πρόσφατα και σημαντικά έργα, και κυρίως η δεύτερη έκδοση (2005) του βιβλίου που επιμελήθηκαν ο Melvyn Leffler και ο David Painter, η οποία περιέχει ειδικό κεφάλαιο για τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο (σ. 75-78).²⁵ βιβλιογραφείται και παρουσιάζεται το βιβλίο του Ανδρέα Γερολυμάτου, το οποίο ξεκινά με το Γουδύ το 1909, τελειώνει με τον Αλέξανδρο Γιωτόπουλο, και ενδιάμεσως ασχολείται εκτενέστερα με την περίοδο 1941-1944 και συντομότερα και με βάση δευτερογενείς πηγές με την περίοδο 1946-1949, και μάλιστα τη στιγμή που ο Γιάννης Ο. Ιατρίδης διαπιστώνει ότι πρόκειται για βιβλίο που απευθύνεται «σε μη ειδικούς που απλά θέλουν να έχουν μια αίσθηση για το πώς ήταν η ζωή στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940» (σ. 100-101)· τέλος, υπάρχει εκτενής αναφορά, και λεπτομερής κριτική, των θέσεων του Christopher M. Woodhouse από τον Close (σ. 508-511).

Οι ελλείψεις και οι ανακολουθίες αυτές, οι οποίες δεν συνάδουν με την εκπεφρασμένη φιλοδοξία του ογκώδους (έκτασης 583 σελίδων) εγχειρήματος, συνυπάρχουν με τις γνωστές από τα προηγούμενα δείγματα μεθοδολογικές, αναλυτικές και δεοντολογικές επιλογές του «νέου κύματος». Η μεταγενέστερη, «θρυμματισμένη, κατακερματισμένη μνήμη» του γεγονότος, η οποία αντιστοιχεί σε διαφορετικές κοινωνικές ιεραρχίες, τοπικότητες και βαθμούς συμμετοχής στο

στη δεύτερη πρόκειται για δημοσίευμα του 1995, ενώ θα είχε ενδιαφέρον η προσπάθεια ανίχνευσης τυχόν αναπροσανατολισμών στη σκέψη του Smith.

24. Field Marshal Lord Alanbrooke, *War Diaries, 1939-1945*, επιμ. A. Danchev και D. Todman, Λονδίνο, Phoenix, 2002.

25. Melvyn P. Leffler και David Painter (επιμ.), *Origins of the Cold War: An International History*, 2η έκδ., Λονδίνο, Routledge, 2005· Thanasis D. Sfikas, «The Greek Civil War», Melvyn P. Leffler και David Painter (επιμ.), *ό.π.*, σ. 134-152.

γεγονός, ταυτίζεται με το ίδιο το γεγονός (σ. 13 κε.), και αυτό δικαιολογεί «μια περισσότερο κατακερματισμένη έρευνα» (σ. 39). Όμως κατακερματισμός της έρευνας δεν σημαίνει ότι η μεταπολεμική ευρωπαϊκή ταυτότητα και ενότητα είχαν ως «θεμέλιο λίθο» τη μνήμη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (σ. 14), αλλά μάλλον το αντίθετο – την υπέρβασή της, ιδίως όσον αφορούσε τις σχέσεις της Γαλλίας με τη Γερμανία (όπου η ηλικία της μνήμης ήταν κάπως μεγαλύτερη, από το 1870-1871): ούτε επίσης σημαίνει ότι η ευρωπαϊκή ένωση και ολοκλήρωση επιτεύχθηκαν χάρη στις θυσίες ομάδων πίεσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (σ. 15). Επειδή όμως είναι άχαρη η επιμονή σε τέτοιου είδους πραγματολογικές ανακρίβειες, ως μνημονευθεί μόνο μια ακόμη, ως ιδιαιτέρως προσφιλής σε ένα μέρος της διεθνούς σοβιετολογίας: ο ισχυρισμός του Καλύβα ότι η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση το 1940 ήταν «σύμμαχα κράτη!» (σ. 231).

Η συγκριτική μέθοδος, η οποία παρουσιάζεται ως αντίδοτο στον ελληνοκεντρισμό και τον επαρχιωτισμό, ανακαλεί τον χαρακτηρισμό της ιταλικής αντίστασης ως εμφυλίου πολέμου από τον Claudio Pavone, όπως επί δεκαετίες την χαρακτήριζαν και οι ιταλοί φασίστες, αλλά και το βιβλίο ενός ιταλού δημοσιογράφου για τον «Εμφύλιο Πόλεμο και τη βία του κομμουνιστικού κόμματος» Ιταλίας στην περίοδο της απελευθέρωσης (σ. 22-23, 195-196). Εν τούτοις, δεν είναι κατανοητός ο λόγος για τον οποίο θα πρέπει το ίδιο να γίνει και εδώ. Η Ιστορία ορίζεται κυρίως ως μια επιστήμη του συγκεκριμένου. Ασχολείται με ένα συγκεκριμένο πρόβλημα και μια συγκεκριμένη ομάδα υποκειμένων σε μια συγκεκριμένη στιγμή σε έναν συγκεκριμένο χώρο. Το συγκεκριμένο και το ιστορικό συγκεκριμένο του δεν μπορούν να αγνοηθούν μόνο και μόνο επειδή τα δεδομένα πρέπει να τοποθετηθούν κάτω από τον μεγαλοπρεπή θόλο ενός εξηγητικού μοντέλου της κοινωνικής επιστήμης.²⁶ Ο συγκεκριτισμός αυτός θυμίζει τον γλωσσικό μηχανισμό της μεταφοράς, ο οποίος χρησιμεύει για τη διαπίστωση ομοιοτήτων μεταξύ ανόμοιων – ή, στην καλύτερη περίπτωση, παρόμοιων αλλά όχι όμοιων πραγμάτων.²⁷ Κατά συνέπεια, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή έναντι της προτροπής να ληφθούν υπ' όψιν «αντίστοιχες ερευνητικές εμπειρίες και συμπεράσματα σε διεθνές επίπεδο» ώστε «να εμβαθύνουμε στα πράγματα και να προχωρήσουμε σε αναγκαίες για την έρευνα γενικεύσεις» (σ. 196).

Αυτή η εξισωτική αντίληψη έναντι διαφορετικών, ετερόκλητων ή φαινομενικά παραπλήσιων αλλά ουσιαστών διαφορετικών πραγμάτων διαπνέει ολόκληρο το βιβλίο. Υπάρχει μια σαφής αδυναμία διάκρισης μεταξύ επιστημονικής και μη επιστημονικής ιστοριογραφίας, καθώς οι απόψεις περί αριστερής πρόσληψης

26. Lawrence Stone, *ό.π.*, σ. 31.

27. Βλ. R. Ivie, «Cold War Motives and Rhetorical Metaphor: A Framework of Criticism», Martin Medhurst et al. (επιμ.), *Cold War Rhetoric: Strategy, Metaphor, and Ideology*, νέα έκδοση, East Lansing, Mich., Michigan State University Press, 1997, σ. 73.

και εργαλειοποίησης της ιστορίας της δεκαετίας του 1940 μετά το 1974 τεκμηριώνεται με αναφορές στον Ευάγγελο Γιαννόπουλο, τα *Νέα* και την *Αυριανή* (σ. 36-37), και με επανάληψη της συγκαταβατικότητας έναντι των ρομαντικών νέων της μεταπολίτευσης που εξιδανίκευσαν τον Βελουχιώτη «σε μορφή προδρομικού (ή αναδρομικού) Τσε Γκεβέρα» (σ. 31, 36-37).²⁸ Στη δεκαετία του 1980 εντοπίζεται αλλαγή του επιστημονικού Παραδείγματος, κυριαρχία της αναθεωρητικής γενιάς επί των παραδοσιακών, χωρίς όμως να αναφέρονται («παραδοσιακοί») ακαδημαϊκοί ιστορικοί. Ωστόσο, εκείνη ήταν η δεκαετία κατά την οποία άρχισε η επιστημονική θεώρηση της περιόδου. Ο ισχυρισμός ότι τότε η Αριστερά επέβαλε το δικό της ερμηνευτικό σχήμα και περιοδολόγηση στα πανεπιστήμια και στα ΜΜΕ τεκμηριώνεται με αναφορά σε «ντοκιμαντέρ όπως αυτό που πρόσφατα επιμελήθηκε ο δημοσιογράφος Στέλιος Κούλογλου για λογαριασμό της NET» (σ. 39, σημ. 61). Δεν υπάρχει καμμία αναφορά σε ακαδημαϊκά δημοσιεύματα που να τεκμηριώνουν την άποψη περί προβολής στη δεκαετία του 1980 της θέσης περί «ενιαίας» και «εθνικο-απελευθερωτικής» αντίστασης χωρίς συγκρούσεις και διακυβεύματα (σ. 38), και αυτό τη στιγμή που τα δύο βασικά έργα αναφοράς για την ιστορία της Κατοχής και της Αντίστασης, το *Στέμμα και Σβάστικα* του Χάγκεν Φλάισερ και το βιβλίο του Προκόπη Παπαστράτη για τη βρετανική πολιτική –το οποίο πραγματεύεται και πολλά άλλα ζητήματα– δημοσιεύθηκαν ακριβώς στα μέσα της δεκαετίας εκείνης και απέχουν μακράν της προβολής τέτοιων θέσεων.²⁹ Εν τούτοις, τα δύο αυτά έργα και οι συγγραφείς τους πάσχουν, κατά τους κριτές τους, από αναθεωρητισμό και συνυπάρχουν στην ίδια κατηγορία με τους *Καπετάνιους* του Dominique Eudes (σ. 35, σημ. 52).

Η μαγεία των τοπικών

Από τα δύο κείμενα που έχουν ειδικό βάρος ως προς την άρθρωση των συντεταγμένων του εγχειρήματος, το πρώτο είναι εκείνο του Νίκου Μαραντζίδη για την «τοπική διάσταση στη μελέτη της Κατοχής και του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου». Εδώ ο Μαραντζίδης αμφισβητεί και διευρύνει το περιεχόμενο του όρου τοπική ιστορία, η οποία πρέπει να περιλαμβάνει κάτι περισσότερο από τοπικού χαρακτήρα έργα που αφορούν ένα ή λίγα χωριά, και κάτι περισσότερο από την απλή «ιδιαιτερότητα, το μη κανονικό, την απόκλιση από τον κανόνα

28. Βλ. Αντώνης Λιάκος, «Εισαγωγή: Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, σ. 29.

29. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, ό.π. (η δίτομη γερμανική έκδοση του έργου του Φλάισερ έγινε το 1986): Prokopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1984.

του εθνικού»· «τοπική ιστορία» εδώ σημαίνει «περιοχή έρευνας» όχι αναγκαστικά γεωγραφικά προσδιορισμένη, αλλά ερευνητικά και αναλυτικά, και ως εκ τούτου μπορεί ακόμη να περιλαμβάνει «ένα εργατικό σωματείο, μια γειτονιά, ένα άτυπο δίκτυο ανθρώπων» (σ. 194). Αυτού του είδους «η τοπική διάσταση της έρευνας σηματοδοτεί αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε το γενικό πλαίσιο, και κυρίως, επιτρέπει την αλλαγή της εστίασης από τις ελίτ στις μάζες» (σ. 194). Σε αυτή την περίπτωση, όμως, οι τοπικές ελίτ αποκλείονται από τέτοιου είδους έρευνες, πράγμα που μάλλον δεν συνάδει με τους όρους πολιτικής διαμεσολάβησης στο νεώτερο και σύγχρονο ελληνικό κράτος. Επιπλέον, ένας τέτοιος διασταλτικός ορισμός αντιβαίνει την ευρέως αποδεκτή αντίληψη για το περιεχόμενο της τοπικής ιστορίας ως «εις βάθος μελέτη μιας τοπικότητας, είτε ενός χωριού είτε μιας επαρχίας, σε μια προσπάθεια να γραφτεί 'ολική ιστορία', εντός ενός διαχειρήσιμου γεωγραφικού πλαισίου, και διά του τρόπου αυτού να διαφωτισθούν ευρύτερα προβλήματα αλλαγής στην ιστορία».³⁰

Τα έργα στη φάση της «πρώτης ανάπτυξης» των μελετών της τοπικής ιστορίας παρουσιάζονται να έχουν ως «βασικό μειονέκτημα [... την] αδυναμία γενίκευσης των συμπερασμάτων τους, πράγμα, πάντως, που οι ίδιοι οι ερευνητές δεν έδειξαν να έχουν ως βασική τους έγνοια» (σ. 175, 178). Ωστόσο δεν είναι σαφής ο τρόπος με τον οποίο τα έργα του («νού κύματος») επιτρέπουν τη γενίκευση, ενώ σαφώς δηλώνεται ότι η γενίκευση είναι βασική μέριμνά του. Κατά τον Μαραντζίδη, η έρευνα του Καλύβα «επικεντρώνεται στην περιοχή της Αργολίδας, αλλά επιχειρεί να προβεί σε συμπεράσματα που έχουν γενικότερη αξία» (σ. 181), χωρίς όμως να δηλώνεται πώς επιτυγχάνεται αυτό. Όταν αμφισβητείται η γενικευτική ικανότητα του μερικού, ομολογείται ότι οι γενικεύσεις δεν αφορούν τα συμπεράσματα: «αυτές όμως που είναι γενικεύσιμες είναι οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις της επιστημονικής έρευνας για τον Εμφύλιο», μια εκ των οποίων είναι

να χρησιμοποιήσουμε από τη μια μεριά νέα θεωρητικά εργαλεία (η ανάδειξη της μελέτης της βίας είναι ένα τέτοιο, αλλά όχι το μόνο) και από την άλλη συστηματική και δημιουργική εμπειρική έρευνα, με αντικειμενικώς μετρήσιμα δεδομένα (σ. 182).

Όμως η θεωρητικοποίηση και εργαλειοποίηση της βίας παραγνωρίζει το γεγονός ότι η βία υπήρξε αναγκαίο οικοδομικό υλικό κάθε πολιτικής τάξης, και ότι, όπως και η ιδεολογία, μπορεί να περιορίζει ή να διευκολύνει τις επιδιώξεις των υποκειμένων αλλά δεν τις καθορίζει νομοτελειακά.³¹ Αμέσως μετά ο Μαραντζίδης

30. L. Stone, *ό.π.*, σ. 28.

31. Arno Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2000, σ. 4, 9, 71, 75. Ακόμη και αυτό που σήμερα

δης σχολιάζει τη δική του μελέτη *Γιασασίν Μιλλέτ*, η οποία δημοσιεύθηκε «όχι, τυχαία, λίγο καιρό αργότερα» από τη μελέτη του Καλύβα, και διερευνά την πολιτική και εκλογική συμπεριφορά των τουρκόφωνων Ποντίων («μέσω της ανάλυσης του ρόλου του Εμφυλίου στη μνήμη αυτής της συλλογικής ομάδας»). Στόχος της μελέτης της συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας ήταν «να καλύψει ένα πραγματολογικό κενό και να μετατρέψει τις γενικεύσεις σε ελέγξιμες υποθέσεις εργασίας», και εν τέλει, «όπως και στην περίπτωση του Καλύβα», «να συμβάλει σε μια ανασύνθεση της συνολικής εικόνας, του 'γενικού σχήματος'» (σ. 182-183, 184).

Αυτή η στροφή προς το τοπικό και το μαζικό συμβάλλει «σε μια νέα και πιο έγκυρη σύνθεση της εικόνας του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου» (σ. 185), και οι μελέτες τοπικής ιστορίας «φέρνουν έναν αέρα ανανέωσης», καθώς, διερωτάται ο συγγραφέας, «πότε άλλοτε παρήχθη τόσο πλούσια και έντονη συζήτηση για την περίοδο; Πότε άλλοτε τόσο πολλοί νέοι επιστήμονες έκαναν επίκεντρο των ερευνών τους τη δεκαετία του '40;» (σ. 194). Το πρόβλημα, όμως, δεν είναι η ποσότητα, το εύρος και η ένταση της συζήτησης, αλλά η ποιότητά της.

Η «σύγχυση» στο σημείο αυτό αφορά τη σχέση κέντρου και περιφέρειας, και τελικά από τους προμάχους της τοπικής ιστορίας ομολογείται ότι

η κεντρική πολιτική σκηνή αποτελεί σε τελική ανάλυση τον καθοριστικό παράγοντα για την κατανόηση των γεγονότων, το 'νήμα' που ενώνει τις ατομικές με τις συλλογικές πραγματικότητες και τους πολιτικούς θεσμούς/μηχανισμούς. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας οδηγήσει να θεωρούμε λεπτομέρειες αυτά που καταγράφονται πέραν του κεντρικού πυρήνα της εξουσίας και των συγκρούσεων γύρω από αυτήν (σ. 195).

Ούτε όμως και αρκούν οι εξελίξεις σε μεμονωμένες γεωγραφικές ενότητες για την ανασκευή του συνολικού και του κεντρικού, εφόσον η επιχειρηματολογία βάσει επιλεκτικού παραδείγματος γνωσιολογικά δεν είναι πειστική και παραμένει ένα ρητορικό εργαλείο και όχι επιστημονική απόδειξη, και μάλιστα με φιλοδοξίες γενίκευσης. Επίσης, προσπερνώντας τη δυνητική αντίφαση «μαζικού» - «τοπικού», παραμένει αληθές ότι το εθνικό/κεντρικό και το τοπικό δεν αποτελούν τις ορθές, κατάλληλες ή αυταπόδεικτες και προφανείς κατηγορίες και επίπεδα ανάλυσης και αφαίρεσης, ούτε βεβαίως συνιστούν διαφορετικά φαινόμενα, αλλά διαλεκτικές και διαδραστικές όψεις της ίδιας πραγματικότητας.

οι περισσότεροι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ως δημοκρατία δεν ήταν η τελική απόληξη μιας φυσικής εξελικτικής διαδικασίας ούτε το αποτέλεσμα οικονομικής ευημερίας, ατομικισμού ή των δυνάμεων της αγοράς: μέσα από βίαιες συγκρούσεις και καταρρεύσεις πρότερων πολιτικών και κοινωνικών τάξεων, «η δημοκρατία [...] αναπτύχθηκε επειδή μάζες ανθρώπων οργανώθηκαν συλλογικά για να την απαιτήσουν»· βλ. Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2002, σ. 4.

Οι «τρεις εγκυκλοπαίδειες»

Το δεύτερο κομβικό κείμενο του εγχειρήματος είναι αυτό του Στάθη Καλύβα για τη «δεκαετία του '40 μέσα από τρεις ιστορικές εγκυκλοπαίδειες» - ο συνειρμός με τους τρεις σωματοφύλακες είναι θεμιτός με αναφορά στο περιεχόμενο των τριών «εγκυκλοπαιδειών» και τις απόψεις του Καλύβα για αυτές. Οι «τρεις εγκυκλοπαίδειες» παρουσιάζονται σαν να φυλάσσουν τις Θερμοπύλες μιας αριστερόστροφης ιστοριογραφικής ορθοφροσύνης: και στις τρεις, «η 'άποψη' και η 'προκατάληψη' έχουν τον πρώτο λόγο έναντι των στοιχείων» (σ. 248)· και οι τρεις είναι περιττές, καθώς «το ερώτημα τελικά είναι γιατί χρειάζονταν τρεις εγκυκλοπαίδειες, εφόσον η συνεισφορά τους δεν περιλαμβάνει κάτι το νέο ή, έστω, διαφορετικό» (σ. 246)· και σε μερικές περιπτώσεις συνιστούν οπισθοδρομηση (σ. 245-246) ως «εργαλειοποιημένη δημόσια ιστορία» που «αναδεικνύει τη 'μεταπολιτευτική ιστοριογραφική σχολή' στο μέγιστο της περιχαράκωσης και στατικότητάς της» (σ. 253-254). Απόδειξη εργαλειοποίησης είναι η άποψη που δημοσίευσε τρίτο πρόσωπο, δηλαδή κάποιος που δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των συντελεστών οποιασδήποτε από τις «τρεις εγκυκλοπαίδειες», στην *Αυγή* για την ιστορία «ως προωθητική δύναμη στην κατεύθυνση της πολυπόθητης υπόθεσης του σοσιαλισμού» (σ. 246, σημ. 190)· προς επίρρωση δε, η απόδειξη επαναλαμβάνεται και στη μεθεπόμενη σελίδα (σ. 248, σημ. 193). Άραγε θα συνιστούσε ανάλογη εργαλειοποίηση της ιστορίας το γεγονός ότι οι *Άλλοι Καπετάνιοι* του Νίκου Μαραντζίδα συμπεριλαμβάνονται στη «βιβλιοθήκη του αντικομμουνιστή»;

Η τάση ορισμένων εκ των συντελεστών του τόμου και του «νέου κύματος» να κατηγοριοποιούν ετερόκλητα πράγματα αναδεικνύεται στην ομογενοποίηση τριών έργων διαφορετικών σε στόχους, βάθος, εύρος και ποιότητα: της «Ιστορίας των Νέων» σε επιμέλεια του Βασίλη Παναγιωτόπουλου,³² της «Ιστορίας της Ελευθεροτυπίας» από τις εκδόσεις Δομή,³³ και της «Ιστορίας του Βιβλιοράματος» υπό την επιμέλεια του Χρήστου Χατζηιωσήφ και του Προκόπη Παπαστράτη.³⁴ Ενώ τα δύο πρώτα έργα εκλαϊκεύουν και το τρίτο «εκπαιδεύει στην ιστορική σκέψη» (σ. 203), ο Καλύβας τα χαρακτηρίζει συλλήβδην ιστορικές εγκυκλοπαίδειες - δηλαδή εργαλεία επιστημονικής εκλαϊκευσης που συνθέτουν δευτερογενές δημοσιευμένο υλικό, κάτι που ειδικά στην περίπτωση της Ιστορίας των Χατζηιωσήφ και Παπαστράτη σαφώς δεν ισχύει. Με αφορμή δε ορισμένες επικολυρικές εξάρσεις, επιταγές του marketing και πομφόλυγες που ακού-

32. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, Τα Νέα/Ελληνικά Γράμματα, 2003.

33. *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα, Ελευθεροτυπία/Δομή, 2005.

34. Χ. Χατζηιωσήφ και Π. Παπαστράτης (επιμ.), *ό.π.*

στηκαν ή γράφτηκαν κατά την παρουσίαση κάποιων από αυτά τα τρία έργα, ο Καλύβας εξαρχής αμφισβητεί κατά πόσον η έκρηξη δημοσιευμάτων για τη δεκαετία του 1940 διευρύνει τους ορίζοντες και διευκολύνει την ουσιαστικότερη και πληρέστερη κατανόηση της περιόδου (σ. 199, 200).

Ο συνεκτικός ιστός των «τριών εγκυκλοπαιδειών», ο οποίος δικαιολογεί την κατηγοριοποίησή τους σύμφωνα με τον Καλύβα, αποτυπώνεται σε τέσσερα κοινά χαρακτηριστικά: την εκλαίκευση, την (αυτο-)προβολή τους ως «τέλευταία λέξη» της επιστήμης», την αλληλοεπικάλυψη συντελεστών, άρα και τη σύγκλιση ερμηνειών –πράγμα που και πάλι δεν ισχύει, τουλάχιστον για την Ιστορία των Χατζηιωσήφ και Παπαστράτη– και τον χαρακτήρα «επίσημης ιστορίας» που τους προσδίδει «τόσο η προβολή τους όσο και το περιεχόμενό τους» (σ. 202). Ο Καλύβας αμφισβητεί τη διεκδίκηση ευσήμεων αντικειμενικότητας και μέμφεται τα τρία έργα διότι έχουν ως διακηρυγμένο στόχο να ξαναγράψουν την ιστορία (σ. 204-205) – πράγμα που βεβαίως αποτελεί διακηρυγμένο και αδιαλείπτως επαναλαμβανόμενο στόχο των «μετα-αναθεωρητών» στον εν λόγω τόμο και αλλού.

Πέραν της ροπής προς ακατάσχετη κατηγοριοποίηση έργων και ερευνητών, στο κείμενο του Καλύβα αναδεικνύεται και η σύγχυση που αφορά κάποια επιστημολογικά ζητήματα. Είναι, π.χ., επεικώς αμφιλεγόμενη, και οπωσδήποτε μειοψηφικών τάσεων, η αντίληψη ότι οι έννοιες της αντικειμενικότητας και της ερμηνείας είναι αμοιβαία αντιφατικές ή ότι «οι σύγχρονες ιστοριογραφικές τάσεις» αμφισβητούν την έννοια της «αντικειμενικότητας» (σ. 206, 207)· για την ακρίβεια, επιχειρήσαν να την αμφισβητήσουν αλλά απέτυχαν, όπως επιχειρηματολογεί με πολύ πειστικό τρόπο ο John Lewis Gaddis, γείτονας του Καλύβα στο Τμήμα Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Yale.³⁵ Στο ίδιο εδάφιο συγχέονται η ηθικολογία για το παρελθόν με τη διερεύνηση και διαπίστωση ηθικών και ιδεολογικών επιλογών που έκαναν οι άνθρωποι στο παρελθόν (σ. 207), ενώ λίγο αργότερα η ιδιότητα της «επίσημης ιστορίας» καθορίζεται με κριτήριο την εκτεταμένη προβολή των τριών έργων (σ. 211-212).

Ένα πρόσθετο συνεκτικό στοιχείο που ο Καλύβας διαπιστώνει και καταμαρτυρεί και στα τρία έργα είναι η ελλιπής τεκμηρίωση, η ιδεολογικοποίηση και η μονομέρεια (σ. 215). Για την ιδεολογικοποίηση ισχύει η ανωτέρω αποστροφή του Terry Eagleton· για τη μονομέρεια η απάντηση θα εκκρεμεί όσο αυτή δεν προσδιορίζεται – εκτός εάν αφορά αποκλειστικά τη θεωρητικοποίηση και εργαλειοποίηση της βίας· για δε την ελλιπή τεκμηρίωση, απλώς εδώ υπενθυμίζονται οι γενικευτικές φιλοδοξίες ενός εγχειρήματος που προς το παρόν δεν έχει επεκταθεί πέραν της Αργολίδας και των τουρκόφωνων Ποντίων. Για παράδειγμα,

35. John Lewis Gaddis, *The Landscape of History: How Historians Map the Past*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2002.

ο Καλύβας υπονοεί ότι η λευκή τρομοκρατία συνδέεται με την απόκρυψη μέρους του οπλισμού του ΕΛΑΣ μετά τη Βάρκιζα, χωρίς όμως αυτό να τεκμηριώνεται από πουθενά (σ. 232-233): σοβαρά πράγματα απλώς υπονοούνται χωρίς να δηλώνονται με σαφήνεια και με το απαραίτητο αποδεικτικό υλικό.

Εμμέσως από τον Καλύβα (σ. 227), και ευθέως από τον Close (σ. 522-523) διαπιστώνεται η υστεροβουλία του ΚΚΕ για την κατάληψη εξουσίας μετά την απελευθέρωση. Μολονότι το ζήτημα αυτό θα έπρεπε να είναι μάλλον «παλαιό» για τη («νέα ιστορία»), στοιχεία τα οποία μάλλον δεν έχουν υπ' όψιν τους οι δύο συγγραφείς φαίνονται να συνηγορούν υπέρ του αντιθέτου. Εάν αυτό ίσχυε, είναι μάλλον περίεργο το ότι δεν το γνώριζε ο Λεωνίδας Στρίγκος, επικεφαλής της μεγαλύτερης κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ, της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Μακεδονίας (ΚΟΠΜ). Στις 19 Οκτωβρίου 1944, λίγο αφότου σε εαμική εφημερίδα της Λέσβου και σε ομιλία στελέχους του ΕΑΜ στη Χίο αναφέρθηκε ως άμεσος σκοπός του ΚΚΕ η επιβολή της Λαϊκής Δημοκρατίας, η οποία θα έθετε τέλος στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, η ΚΟΠΜ επενέβη για να επισημάνει ότι

όλα αυτά είναι απόψεις που βγαίνουν έξω από τα πλαίσια της πολιτικής του ΕΑΜ. Μπορούν να δώσουν λαβή στους διασπαστές της ενότητας και να ζημιώσουν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Οι απόψεις αυτές στενεύουν το πλάτημα του αγώνα και δυσκολεύουν το αγκάλισμα καινούργιων στρωμάτων.

Επίσης η ΚΟΠΜ εγκάλεσε την Περιφερειακή Επιτροπή Μυτιλήνης και Χίου του ΚΚΕ διότι έκαναν λόγο περί κατάληψης της εξουσίας από το ΕΑΜ.

Σας λέμε ότι η κατάληψη της εξουσίας γίνεται στο όνομα της Εθνικής Κυβέρνησης από τα διάφορα κρατικά και στρατιωτικά όργανα (ΕΛΑΣ, ΕΠ Αυτοδιοίκηση). Το ΕΑΜ είναι εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση και όχι διοικητική αρχή που να κρατά την εξουσία. Επίσης δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει και να εκτελεί κρατικά καθήκοντα. Το ίδιο ισχύει και με το Κόμμα. Εμείς διοχετεύουμε μέσω των μελών μας τη γραμμή μέσα στον κρατικό μηχανισμό. Αυτό όμως είναι κάθε άλλο παρά παρεμβατισμός.

Ακολουθώντας μάλιστα εντολή του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, η ΚΟΠΜ έκανε υποδείξεις ότι «ο σημερινός αγώνας [...] είναι εθνικοαπελευθερωτικός», με στόχο αφενός την εκδίωξη του κατακτητή και των («εθνοπροδοτών») συνεργατών τους που αποβλέπουν στην εγκαθίδρυση δικτατορίας, και αφετέρου

[την] εξασφάλιση της τάξης και της ομαλής πολιτικής ζωής στη χώρα καθώς και [την] κατοχύρωση των δημοκρατικών ελευθεριών και των κατακτήσεων του Λαού στην τριχρονη απελευθερωτική πάλη. [...] Επομένως, κάθε άλλο σύνθημα

όπως το σύνθημα της άμεσης πραγματοποίησης της ‘Λαϊκής Δημοκρατίας’ δεν στέκεται, γιατί είναι ζήτημα μεταπολεμικό και μπορεί να δημιουργήσει ζητήματα σε βάρος της Εθνικής Ενότητας.³⁶

Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 30 Νοεμβρίου 1944, το Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας ενημέρωσε όλες τις Περιφερειακές Επιτροπές ότι για την αποφυγή εμφυλίου πολέμου, η ολομέλεια της Κομματικής Επιτροπής Μακεδονίας έθεσε ως καθήκον τη δημιουργία δημοκρατικού μετώπου στο οποίο δεν θα συμμετείχαν μόνον εαμίτες, αλλά και αντιμοναρχικοί που δεν ήταν ενταγμένοι στο ΕΑΜ.³⁷

Εάν όμως αυτά τα στοιχεία δεν είναι ακόμη γνωστά, κάποια άλλα, τα οποία έχουν δημοσιευθεί προ πολλού, δεν επιτρέπουν τον χαρακτηρισμό «ακραία ερμηνεία» για τις υποψίες του ΕΑΜ σχετικά με τη συνεργασία του Ζέρβα με τους Γερμανούς (σ. 240-241). Αμφισβητείται, επίσης, η ανιδιοτέλεια της στράτευσης στο ΕΑΜ χωρίς να προτείνεται διαφορετική ερμηνεία. Γενικώς αναφέρονται ως πιθανά αίτια ο καιροσκοπισμός, ο καταναγκασμός, οι μετατοπίσεις και οι μεταστροφές, και υπονοούνται η ευκαιριακή και προσωρινή πολιτική κινητικότητα από κοινού με ιδεολογικά κίνητρα στράτευσης και χειραγώγηση των μαζών ακόμη και διά της βίας και του φόβου – και όλα αυτά με αφορμή μελέτη της Ιωάννας Παπαθανασίου που αμφισβητεί αυτή την ερμηνεία (σ. 228-229).³⁸ Λίγο αργότερα, ο Καλύβας αμφισβητεί τις αντίπαλες ερμηνείες μέσω του γεωγραφικού κατακερματισμού της έρευνας, κάνοντας λόγο για πολυμορφία του αντιστασιακού φαινομένου και τοπικές διαφοροποιήσεις (σ. 231). Ακολουθεί η κριτική στην ερμηνεία της Παπαθανασίου για το κίνητρο της εμπλοκής του ΚΚΕ στα Δεκεμβριανά, χωρίς όμως να προτείνεται κάποια διαφορετική ερμηνεία (σ. 232),³⁹ πέραν ίσως της γονιδιακής εγγεγραμμένης υστεροβουλίας του ΚΚΕ.

Για το προσφιλές ζήτημα της βίας, την οποία ο Καλύβας θεωρεί «καίρια διάσταση, απαραίτητη για την κατανόηση των γεγονότων» (σ. 235), διαπιστώνει αποσιώπηση ή υποβάθμιση της βίας της αριστεράς όχι μόνο στην Κατοχή, αλλά και το 1945-46 και το 1946-49 (σ. 234). Έτσι, στο κατάστιχο της βίας

36. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ: Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αθήνα), ΤΚ 408, Φ=23/1/93α και 94: ΚΟΠΜ προς Περιφερειακή Επιτροπή Μυτιλήνης και Χίου, 19 Οκτωβρίου 1944.

37. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ), ΤΚ 408, Φ=23/1/144: Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας προς όλες τις Περιφερειακές Επιτροπές, 30 Νοεμβρίου 1944· τα στοιχεία αυτά από την εν εξελίξει εργασία του γράφοντος με τίτλο *Η περιφέρεια του Κόμματος: Αλληλογραφία των Κομματικών Οργανώσεων της Περιφέρειας με το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ, 1943-1947*.

38. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας, 1940-1945», *ό.π.*, σ. 99-100.

39. *Ό.π.*, σ. 135-139.

καταχωρίζεται και η «βία» της αποπλισμένης μετά τη Βάρκιζα αριστεράς, η οποία δεν ανέσυρε τα λιγοστά όπλα που είχαν απομείνει από την απόκρυψη του Φεβρουαρίου 1945 παρά μόνον ενάμισι περίπου χρόνο αργότερα, το καλοκαίρι του 1946· καταχωρίζονται επίσης οι εκτελέσεις αξιωματικών του στρατού και χωροφυλάκων από αντάρτες μετά το 1946 (σ. 243), χωρίς καμμία συγκεκριμενοποίηση, διαφοροποίηση ή έστω μια απόπειρα ένταξης σε ένα γενικό σχήμα που να ορίζεται ρητώς. Υπορρήτως, βεβαίως, διαγράφεται επαρκώς το περιγράμμα μιας «μετα-αναθεωρητικής» προσέγγισης, στην οποία κυριαρχεί η έγνοια να προβληθεί η αριστερή βία ως η βάση της αντίπαλης ερμηνείας στο κυρίαρχο, κατά το «νέο κύμα», Παράδειγμα.

Χαρακτηριστική των κινδύνων για τους αμύητους είναι η περίπτωση που ο Καλύβας εγκυβανεί τον Γ. Μαργαρίτη για τον ρόλο των Βρετανών στη λευκή τρομοκρατία, ερήμην της βιβλιογραφίας για αυτά τα ζητήματα (σ. 219). Οι απόψεις του Μαργαρίτη περί λευκής τρομοκρατίας συνιστούν ερμηνευτική και μεθοδολογική οπισθοδρόμηση, αλλά το ίδιο ισχύει και για τις διορθώσεις που επιχειρεί ο Καλύβας με αναφορές στον Γ.Ο. Ιατρίδη, τον David Close, και κυρίως στον George M. Alexander. Χωρίς να είναι το μόνο, το σημείο αυτό —η σχέση των Βρετανών με τη λευκή τρομοκρατία— είναι χαρακτηριστικό των κινδύνων και των αδιεξόδων που αντιμετωπίζει ο αναγνώστης που δεν είναι εξοικειωμένος με το σύνολο του τεκμηριωτικού υλικού για την περίοδο, και ο οποίος καλείται εδώ να επιλέξει μεταξύ του Μαργαρίτη από τη μια πλευρά, και των Καλύβα και Alexander από την άλλη. Η βιβλιογραφική ενημέρωση είναι ζήτημα στο οποίο δεν διακρίνεται ιδιαίτερος αυτός ο τόμος, όπως άλλωστε και κάποιοι επικριτές του («νέου κύματος»), αλλά θα μπορούσε τουλάχιστον να προφυλάξει από αναφορές δίκην νέου και φοβερού στοιχείου ότι «οι Βρετανοί υπήρξαν οι βασικοί προμηθευτές στρατιωτικού υλικού» στον ΕΛΑΣ (σ. 226).⁴⁰

Πολυφωνία ή σύγχυση

Το ερώτημα αυτό θα απασχολήσει εκ νέου τον αναγνώστη που θα φτάσει ως το τελευταίο κείμενο του τόμου, γραμμένο από τον David Close, σχετικά με τον «στρατιωτικό αγώνα». Εκτός από τις απλουστεύσεις και τις ημιτελείς ή αποσπασματικές ερμηνείες —(καθοδηγούμενο από τους κομμουνιστές ΕΑΜ) (σ. 501)· οι ακρότητες της αριστεράς στα Δεκεμβριανά προκάλεσαν αργότερα αντίποινα εκ μέρους των αντικομμουνιστών (σ. 501-502)· «ελάχιστα συμπαθείς κομμουνιστές ηγέτες» (σ. 505)— το κείμενο αυτό συμπυκνώνει τις αντιφάσεις και κάποιες πρακτικές του εγχειρήματος. Ο Close διαπιστώνει ότι ο αμερικανός

40. Βλ. ενδεικτικά, Field Marshal Lord Alanbrooke, *War Diaries, 1939-1945*, 6.π., σ. 460 (12 Οκτωβρίου 1943)· σ. 522 (18 Φεβρουαρίου 1944)· σ. 524 (23 Φεβρουαρίου 1944)· σ. 569 (13 Ιουλίου 1944)· σ. 570 (17 Ιουλίου 1944).

ιστορικός Lawrence Wittner, «εμφανώς επηρεασμένος» από τις αμερικανικές επεμβάσεις στο Βιετνάμ και τη Λατινική Αμερική, («υπογραμμίζει τη διαφθορά του αντιδραστικού καθεστώτος που στήριζαν οι Αμερικανοί» στην Αθήνα) (σ. 507). Η αντίληψη αυτή ήταν κοινή γνώση τόσο στο Λονδίνο όσο και στην Ουάσινγκτον ήδη από το 1945 και αποτέλεσε στοιχείο που οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί λάμβαναν πολύ σοβαρά υπόψη στους σχεδιασμούς τους για την Ελλάδα: ωστόσο, εδώ η διατύπωση εμφανίζει το σχήμα του Wittner ως πρωτόστερο και πάσχον από αυτό που οι Αμερικανοί αποκαλούν «presentism».

Εκεί όμως που η διάκριση μεταξύ σύγχυσης και πολυφωνίας καταρρέει είναι στο σημείο όπου ο Close διατείνεται:

Η αστυνομική καταστολή αποτέλεσε, στην πραγματικότητα, καθοριστικό παράγοντα για την πορεία προς τον Εμφύλιο Πόλεμο (σ. 510).

Ο Ζαχαριάδης στα 1945 επιχείρησε να ακολουθήσει τη στρατηγική της νομιμότητας, εμποδίστηκε όμως από τη λευκή τρομοκρατία, και [...] στη συνέχεια προσπάθησε να ασκήσει (νόμιμη και παράνομη) δράση με κέντρο βάρους τα αστικά κέντρα, κρατώντας ανοιχτό τον δρόμο της συμφιλίωσης με την κυβέρνηση, σχέδια που όμως ματαιώθηκαν από τη συστηματική αστυνομική καταστολή (σ. 526).

Υπάρχει ανάγκη για μια καινούργια μελέτη του Εμφυλίου, που [...] θα πρέπει να δείχνει τη συνέχεια που υπάρχει στις διάφορες φάσεις μεταξύ 1943 και 1950 (σ. 535).

Εάν τα δύο πρώτα παραθέματα υπονοούν ότι το 1945 υπήρξε τομή, τότε τι είδους συνέχειες θα μπορούσαν να ανιχνευθούν;

Τέλος, με αφορμή το κείμενο του Close και τις αναφορές του στον Μαργαρίτη, αξίζει να επισημανθεί μια διαφορά στάσης έναντι της κριτικής. Ο Καλύβας και ο Μαραντζίδης αγνοούν επιδεικτικά (και ορθά) την ευρύτατα διαδεδομένη τάση αντικατάστασης της βιβλιοκριτικής από τη βιβλιοπαρουσίαση, όπως και τον καθωσπρεπισμό και τις δημόσιες σχέσεις που υποδύονται τις υποσημειώσεις: εδώ, όμως, ο αναγνώστης τελεί εν συγχύσει όταν διαβάσει, από τη μια πλευρά, ότι το έργο του Μαργαρίτη θα χρησιμοποιείται ως «εγκυκλοπαιδικό έργο αναφοράς» (σ. 529), έτσι ώστε όλοι πλέον να μπορούμε να αποδίδουμε τον σχηματισμό της κυβέρνησης συνασπισμού Θεμιστοκλή Σοφούλη και Κωνσταντίνου Τσαλδάρη τον Σεπτέμβριο του 1947 και στη στρατιωτική κρίση των Ιωαννίνων⁴¹ και από την άλλη, για το ίδιο έργο, ότι «ο όγκος του και η ένδειξη της ανάλυσης δεν διευκολύνουν τον αναγνώστη να βρει απαντήσεις σε ουσιαστικά ερωτήματα» (σ. 533): εάν είναι έτσι, τότε γιατί να χρησιμοποιηθεί ως έργο αναφοράς;

41. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμ. Α', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000, σ. 437-438.

Επίλογος

Η κριτική ιστοριογραφία υπενθυμίζει σε εκείνους που έρχονται τα οφειλόμενα σε όσους προηγήθηκαν και άνοιξαν δρόμους για τους επόμενους, έστω και αν οι δρόμοι των επόμενων απέκλιναν από τα μονοπάτια των προηγούμενων.⁴² Προϊόν κάποιων τέτοιων επόμενων ήταν και η λεγόμενη «νέα ιστορία», η οποία εμφανίσθηκε στις δεκαετίες του 1950 και 1960 και είχε ως ένα βασικό χαρακτηριστικό της τη στροφή προς τη μελέτη των πολλών, δηλαδή των «μαζών» αντί των αριθμητικά μικροσκοπικών αλλά οικονομικά και πολιτικά ισχυρών αρχηγισιών, των οποίων οι πράξεις και τα γραπτά αποτελούσαν έως τότε τη σχεδόν αποκλειστική ενασχόληση των ιστορικών.⁴³ Η ιστορία-κοινωνική επιστήμη, η μικροϊστορία και η τοπική ιστορία έσωσαν τις «μάζες» και τους άνω-νυμους από αυτό που ο E.P. Thompson αποκαλούσε «απέραντη συγκατάβαση των μεταγενέστερων»,⁴⁴ αλλά συχνά κατέληγαν να σμικρύνουν κάθε ανθρώπινο πρόσωπο σε μια στατιστική, έναν άκαμπτο τύπο κοινωνικού υποκειμένου ή σε φερέφωνο ενός συλλογικού λόγου. Ίσως έτσι πρέπει να διαβαστεί η διατύπωση ότι «η τάση της 'αποκεντροθέτησης [...] μετακίνησε το ενδιαφέρον της έρευνας από τις ιστορικές πραγματικότητες στις κοινωνικές πραγματικότητες» (σ. 387), η οποία ξεπερνά τα όρια του αποδεκτού, έστω και για εργαλειικούς λόγους, κατακερματισμού.

Εάν αυτές είναι οι αναλυτικές και μεθοδολογικές συντεταγμένες του ελληνικού «μετα-αναθεωρητισμού», είναι χρήσιμη η υπενθύμιση ότι, πρώτον, από τον Max Weber και τον Antonio Gramsci οι ιστορικοί έμαθαν ότι η ιδεολογία, οι θεσμοί και ο πολιτισμός δεν είναι απλώς «το εποικοδόμημα» και δεύτερον, σχετικά με τη συνύπαρξη ιστορίας και κοινωνικών επιστημών, ότι

ίσως είναι καιρός τα ποντίκια της ιστορίας να εγκαταλείψουν μάλλον παρά να πασχίζουν να σκαρφαλώσουν στο σκάφος των κοινωνικών επιστημών[,] το οποίο φαίνεται να μπάζει νερά και να υφίσταται εκτεταμένες επιδιορθώσεις. Η ιστορία πάντοτε υπήρξε κοινωνική, και σαγηνεύθηκε από τις σειρήνες των κοινωνικών επιστημών επειδή νόμιζε μάλλον κάπως εσφαλμένα, φαίνεται τώρα ότι και αυτές ήταν επιστημονικές.⁴⁵

Στην περίπτωση της *Εποχής της σύγχυσης*, η θριαμβική αυτοπροβολή της

42. Michael Bentley, *Modernising England's Past: English Historiography in the Age of Modernism, 1870-1970*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2005, σ. 232.

43. L. Stone, *ό.π.*, σ. 22.

44. E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο, Penguin, [1963] 1980, σ. 12· Richard J. Evans, *In Defence of History*, 2η έκδ., Λονδίνο, Granta, 2001, σ. 189.

45. L. Stone, *ό.π.*, σ. 31-32. Η προτροπή αυτή του Lawrence Stone έγινε το 1987.

«νέας ιστορίας» δημιουργεί την ψευδαίσθηση μιας αξιολογικά ουδέτερης προσέγγισης και την πραγματικότητα ενός νέου δογματισμού και σχολαστικισμού που εδώ φαίνονται να βασίζονται στη μίξη και την κατηγοριοποίηση ετερόκλητων πραγμάτων, και στην επιλεκτικότητα και στις αντιφάσεις που ενδεχομένως θα ερμηνευθούν ως αποδείξεις πολυφωνίας. Όμως το «παλιό» και το «νέο» δεν μπορούν να νοηθούν ως αντικείμενα αυτοπροσδιορισμού, ενώ η προτροπή για τον εμπλουτισμό της έρευνας και η προβολή του νέου Παραδείγματος υλοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε

η ‘κοινή’ ερμηνεία του πρόσφατου παρελθόντος [να] αποτελείται από πολλαπλά σπαράγματα διαφορετικών παρελθόντων, τα καθένα σηματοδομένο από τη δική του διακριτή και κατηγορηματική θυματοποίηση.⁴⁶

Η προβολή της μιας ή της άλλης θυματοποίησης είναι και αυτή μια μορφή εργαλειοποίησης του παρελθόντος στην προσπάθεια διαμόρφωσης συλλογικής πολιτικής και κοινωνικής μνήμης μέσω της διαχείρισης της γνώσης και της ακαδημαϊκής εξουσίας· και στο παιχνίδι αυτό, ο δαίμων της ιστοριογραφίας, κατά τον Καλύβα, είναι ο ίδιος δαίμων που ευθύνεται για τα γεγονότα του Δεκεμβρίου – όχι του 1944 αλλά του 2008· είναι η

ιδεολογία της ‘γενιάς της μεταπολίτευσης’ που ανακάλυψε την ουτοπία της στη ρομαντική κατασκευή της δεκαετίας του ’40: τον ηρωισμό που αναζήτησε, την επανάσταση που φαντασιώθηκε, τη νιότη που έχασε, αλλά και το βολικό άλλοθι για το πεζό παρόν που διαχειρίστηκε (σ. 246).⁴⁷

Για τις φαντασιώσεις και την πολιτική διαχείριση της γενιάς αυτής θα ήταν δύσκολο να διαφωνήσει κανείς μαζί του. Αλλά όσον αφορά την ιστοριογραφική γενιά της μεταπολίτευσης, δεν γράφουν όλες και όλοι για τα «φαντάσματα των εφηβικών [τους] χρόνων» ούτε νομίζουν όλες και όλοι ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες ο Secretary of State είναι ο (υπουργός Επικρατείας).

46. Tony Judt, *Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century*, Λονδίνο, Vintage, 2009, σ. 4.

47. Βλ. τα τρία κείμενα του Στάθη Καλύβα, «Η κουλτούρα της μεταπολίτευσης», *Καθημερινή*, 14.12.2008· «Γιατί η Αθήνα καίγεται», *Το Βήμα*, 14.12.2008· «Μια δεκαετία ερευνητικής ανανέωσης. Η έρευνα και οι αντιδράσεις», *Το Βήμα*, 18.10.2009· ιδίως το πρώτο.

SUMMARY

Thanasis D. Sfikas, *The narcissism of small things: on muddle, historiography and other demons*

This essays examines extensively a recent volume edited by Giorgos Antoniou and Nikos Marantzidis under the title *I epochi tis syghisis: I dekaetia 1940 kai i istoriografia* [*The age of muddle: the 1940s and historiography*] (Athens: Estia, 2008). The focus of the discussion is the analytical, methodological and interpretative foundations and scope of the self-styled 'new/postrevisionist wave' on the historiography of the 1940s. As part of the academic and public discussion which has been taking place since 2004 on the history and the historiography of the years of Occupation, Resistance and Civil War, the author of this essay insists that the debate with the 'new/postrevisionist wave' becomes easier to handle and more fruitful when it is based on purely analytical, methodological, interpretative and mainly epistemological criteria rather than political, ideological and even party ones. Building on the former set of criteria, the author highlights and cautions against some of the more questionable undertakings of this volume, relating the selection, usage and interpretation of sources; the attempt to import paradigms from other, substantially more advanced and sophisticated historiographical schools and traditions (and especially from the American 'postrevisionist' historiography on the origins of the Cold War); and ultimately, the shaky epistemological foundations of quite a number of the views publicly expressed in the self-referential exercise which is ambitiously called 'The Historians' Debate' on the 1940s.